

SZARVAS GÁBOR

A nyelv tisztaságának ügye napjainkban sem elhanyagolható kérdés. Különösen nem az kisebbségi helyzetben. Szarvas Gábor emlékét idéznünk van tehát okunk. »Senki világosabb fővel, élesebb logikával nem tárgyalta nyelvünk jelenségeit, senki nagyobb készüllettel, erősebb kritikával nem taglalta a nyelv művelés kérdéseit« — írja róla leghíresebb barátja és munkatársa, Simonyi Zsigmond. Tevékenységének leghatásosabb és legmaradandóbb fóruma az 1872. január 15-én kiadott nyelvészeti folyóirat, a Magyar Nyelvőr volt. Kritikai fejtegetései, közhangulatot irányító állásfoglalásai, napjainkig is helytálló eredményei tudományos gondolkodásról, a tények, s a matematikai logika szigorú alkalmazásáról beszélnek. Választott feladata az volt, »... ami a vizsgáló bíróé, kérdezés, s kihallgatás által nyomára jutni a valónak, felderíteni a tényállást...«.

1832-ben született Adán. Apja kovácsmester volt a szegényebb sorsúak közül. Mozgalmas gyermek- és ifjúkorának tapasztalatai, a bajai ferencesek latin iskolájában elért cum aemulis eredmények, a pannonhalmi bencés évek, öt szemeszter a pesti egyetem jogi fakultásán, az egri, bajai helyettes tanárkodás, nyolcévi »pozsonyiaskodása«, becsvágyát a nyelvészet, a tudományos szerkesztői munkálatok, a nyelv művelés s a színvonalas oktatás felé irányították.

Az oktatásban — főként a tankönyvek színvonalát illetően — egyre-másra megmutatózó hiányosságok arra serkentik, hogy tankönyvet állítson össze. A *Tirocinium Prosaicum* című latin olvasókönyve, *Phaedrus meséi szabatos magyar fordításra vezérlő jegyzetekkel* című tankönyve kiváló klasszika filológiai ismeretekre vallanak.

Ebben az időben még a magyar nyelv ügye Szarvas Gábor számára az iskolai tankönyvek »minden mértéket túlhaladón rossz« nyelvének megjavítási szándékában jelentkezett. Az Akadémián felolvasott munkái is (vö: *Latin fordításaink s a latinosságok, Magyar nyelbeli idegen szókról*) ilyen témából készültek.

Tanulmányozván írónk nyelvét unos-untalan éreznie kellett azt a bizonytalanságot, melyet akár szóhasználat, akár grammatikai tudatosság tekintetében sajnos még a legnagyobbak is — éppen nyelvészeti előmunkálatok híján — tanúsítottak. A gondolat, hogy a nyelv tisztasága iránti érzéket sajtóban, tudományban, hivatalos életben, iskolában, közéletben általánossá kell tenni, sőt lelkiismeretté fejleszteni, nem hagyta nyugodni. 1872-ben látott napvilágot egyik legjobb — írónk műveiből kellő nyelvészeti szempontok szerint kiválasztott (nyelvtörténeti diszciplínák figyelembevételével is elemzett) anyag alapján — tanulmánya a magyar igeidőkről. *A magyar igeidők* előszavában Gyulai Pál így mutatja be a könyvet: »...mert az igeidők fogalmát helyesen határozván meg, a magyar igeidők valódi jelentését a régi irodalomból — mégpedig ennek nemcsak közkézen forgó, hanem ritka, sőt néha legritkább emlékeiből is — merített felette számos példával igyekszik bizonyítani...« A nyelv teljesebb feltérképezéséhez a régi irodalom feldolgozása mellett a köznépi beszédnek rögzítése is szükségessé vált, melynek munkálatait Szarvas nagyon fontosnak tartotta, ugyanis a köznépi beszéde »... a legtöbb ellenséges befolyáson kívül állva, anyjáról rámaradt örökségét, eddig legalább nagyrészt feltétlenül megőrizte« (Nyr 1:20). Még 1872-ben Budenz Józseffel együtt felkeresi Vas és Zala megyét, hogy a göcseji nyelvjárást és népi szokásokat tanulmányozza.

Nem sokkal később közli érdekes helyszíni vizsgálódásainak eredményeit a moldvai csángó nyelvjárásról. Utalva a gyűjtés principiumaira, ismertetésében összehasonlítja a csángót a székely nyelvjárással. (Mindezt hangtani, alaktani, szó- és mondattani kutatások tükrében.)

1872-ben jelenik meg a Magyar Nyelvőr első füzete, melyben részletes és alapos programjukat ismertetve, Szarvas megjelöli az induló folyóirat célját: »a nyelvújítás tévedései, s a magyar irodalmi nyelvben lábra kapott idegenszerűségek ellen való jótékony reakciót, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hatott forgalomba...«.

A folyóirat megindulása, megindulásának körülményei egyúttal a Nyelvőr leglátványosabb korszaka is. A nyelvnek olyan óre, amely csatamező a nyelvújítás továbbfejlesztése érdekében, ugyanakkor a nyelvújítás túlkapásai elleni harcban is. Szarvas Gábor vezető-szerkesztő egyénisége, meg nem alkuvó magatartása, kritikájának élessége eredményes munkálkodásának egyik titka is. A magyar nyelvművelés kérdései körül egyremásra kiújuló harcok során azonban éppen az ő következetes, igényesen kritikus magtartása és egyénisége döntő jelentőségű lehetett. Élénken reagál minden olyan munkára, mely a nyelvtudomány ügyét előreviszi. Nem fukarkodik dicséretével, de ugyanannak a munkának a hiányosságaira is rámutat, legyen az iskolai könyv (vö: *A magyar nyelv az iskolában* kritikája) vagy az akkor megjelenő Czuczor—Fogarasi-féle *A magyar nyelv szótára*, melynek ismertetésére, olvasmányos bírálatára Szarvas vállalkozott. Méltatlankodása, hogy a szótár megjelenését nem követte élénk kritika — egyedül Hunfalvy jelentkezett észrevételeivel —, elgondolkoztató.

Szarvas Gábor fontos szerepet töltött be a szőeredezettetés tudományának művelésében is. Ő sem szívesen hódolt be a lenézett finnugor rokonításnak, de elolvasva kora finnugor, indogermán és általános nyelvtudományi irodalmának legfontosabb anyagát (Ahlquist, Blomstedt, Boller, Castern, Donner, Kellgern, Wiedemann, Reguly, Budenz, Hunfalvy műveit), »Saulusból Paulus« lett. A Czuczor—Fogarasi-féle szótár bírálatában ki is mondja, hogy »... a magyarnak az indogermán nyelvekével való rokonságát bizonyítva, lemossák róla a szégyenfoltot, amelyet alacsony származás s szegény, csip-csup rokonok ejtenek valamint egyes emberekben, úgy a népeken is, s amellyel egy újabb irányú kutatás el akarta homályosítani azt a fényt, amely születésünkkor bölcsőnkre ragyogott« (Nyr. 8:197).

Végleg tisztába akarta tenni az etimológiák hamis kísérleteit, s mint az ugor nyelvhasználat feltétlen híve vitatkozott azokkal, »kiknek mélyen a bögyében fekszik ez a halszagú, zsíros atyafiság«, s az irracionális nyelvérzék helyett a nyelvi tények pozitív tanúskodását állította, hogy ne forduljon elő — legalább szakmai körökben — a délibábos (hangtörvényeket figyelmen kívül hagyó, s legtöbbször csak a külső hangalakai hasonlóság megtévesztő látszatra alapozó) szófejtés.

Szarvas etimológiai cikkei körültekintő filológiai munkásságra vallanak. Szigorú következetességgel alkalmazva a nyelvészeti (elsősorban hangtörténeti) törvényszerűségeket, rámutat a hibás lehetőségekre, feltárja azok fonákját, érzékletesen megrajzolva az elemzendő szó történetét (vö: bitang, cinkos, csákó, dohányzás, márvány stb. szavak etimológiáit). Az ilyen idő elhomályosította összefüggések feltárásához széles látókör s éles ítélőképesség kellett. S még egy: szellemes előadásmód, élvezetes stílus, mely olvasmányosságával vonzóvá tette gyakran megjelenő szócikkeit, noha azok egyetértés helyett gyakran az ellentmondás szellemét keltették fel. A magyar kritikák éles alaphangja már akkor is bizonyos múltra tekinthetett vissza, s ezzel néha Szarvas is élt, de soha nem vezette személyeskedés a tudományos igazság bebizonyításánál, soha gorombaságot meg nem engedett volna magának. Pedig voltak kortársak, akik Szarvas koncepciózus munkásságát nem jó szemmel nézték, s akiknek egybe csipkelődése gyakran nyelvöltögetéssé torzult. (vö. Szarvas: *A nyelvújítás apológiája* — Nyr. 4:205, *Hogy bírálják a Magyar Nyelvőrt* — Nyr. 41:38)

Ha tudományos munkáira jellemző a szépiralmi múlt hatása, akkor ez a hatás leginkább a háromkötetes *Nyelvtörténeti Szótár*hoz megindított

gyűjtési tevékenységében jelentkezik. E tevékenység iránya: irodalmi műveink nyelvének tanulmányozása, szókincsének feldolgozása. Munkálkodása, melyet a 70-es években kezdett meg, csaknem húsz évig tartott néha elháríthatatlannak látszó akadályok közepette. Amikor a 90-es évek elején megjelent a szótár három kötete, bebizonyosodott, hogy Szarvas egészségének meggyengülése, látásának elvesztése, utolsó erőfeszítései — bár súlyos árat fizetett — nem voltak eredménytelenek.

A magyar nyelv helyes használata addig a »hiányos iskolai tanultság és a tapogatózó érzék műve« volt. A szótárban felvett szavak diszciplináris elrendezése, jelentéseinek meghatározása, előfordulásainak megjelölése a továbbiakban a nyelv történetével foglalkozó kutató számára — még a szótár kétségtelen hibái és tökéletlenségei ellenére is — útmutatóul szolgált olyannyira, hogy a nyelvészek jó ideig egyetlen biztos lépést sem tehettek nélküle. Ez a szótár a magyar nyelv szókészletének nélkülözhetetlen tárháza lett, mely újszerű szempontjaival, körülötte zajló, kutatásra ösztönző vitáival a nyelvtudománynak lendületet adott, de a nemzetközi tudományos irodalom hasonló jellegű munkái között is a legjobbak sorában foglalt helyet. Voltak azonban, kik ennek érdemét nem látták, csak durva hibáit, s nem tudtak véleményt alkotni »sine ira et studio«. Ilyen szellemben készült pl. Ballagi Aladár *Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár* című műve, mely pótolni igyekszik Szarvas szótárának — nem is egészen a szerkesztő hibájából eredő — hiányosságait.

Szarvas teljesítményének máig ható értékét tudósi jellemének alapvonásai: elkötelezettsége, szuggesztív egyénisége és nem lankadó vitalitása magyarázza. Hitte, hogy a nyelv »az emberi szellemnek terméke, mely azt nemcsak létre hozta, hanem folyvást élteti is.« A nyelvi alakok egyszerűsmind gondolatalkok is. Mint ilyen: »nem okvetlenül szükséges köntöse a tudós munkának az ormótlan stílus, a dadogó szó, a nagyképű, ügyetlen mondatalkotás«.

Elődök emlékéit idézve gyakorta használunk szuperlatívuszokat. Ez egyszer azonban tanuljunk az idézettől. Hagyjunk minden kegyeletet, keressük az igazságot pusztán a tudománytörténet mérlegén, mely szerint a magyar nyelvtudomány történetének régebbi szakaszát illetően a Révai—Szarvas—Simonyi vonalban »társainál nem nagyobb, de elragadóbb hatású szerkesztő, irányító, tudós« Szarvas Gábor.

